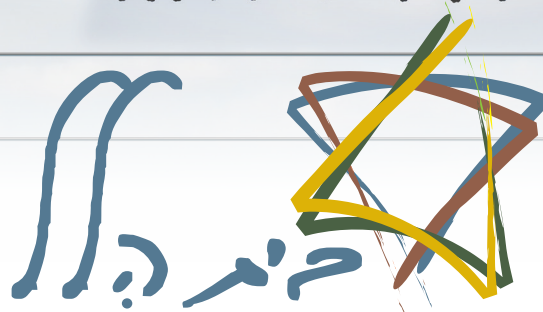


ראש השנה תשע"ז, חוברת 12



הנהגה תורנית קשובה

לדעת להקשיב הרב מאיר נהוראי | 2

קריסת המגדלים שלי | הרב חיים גרבר | 3

מקצת היבטים הלכתיים בסוגיית פגועי נפש בית המדרש ההלכתי | 4

מצוות השבת הנפש האובדת הרבנית אמירה רען | 11

נשים ושמחת תורה - שרה פרידלנד בן ארזה | 13

חדשות בית הלל | 15

בית הלל מאחלים לכל בית ישראל שנה טובה ומתוקה, כתיבה וחתימה טובה!

לדעת להקשיב

הרב מאיר נהוראי רב המושב משואות יצחק ויו"ר "בית הלל"



בצדקת דרכנו. ראש השנה פותח את השנה בשתיקה ובדממה, בהקשבה ובהאזנה. כולם עומדים יחד ללא מחיצות וללא מעמדות וייחוס. במחלוקות בית הלל ובית שמאי נקבעה הלכה כבית הלל משום שידעו להקשיב לבית שמאי ואף הקדימו דברי בית שמאי והפכה למזוקקת ואמתית. בכוחה של ההקשבה להפוך את השיח התורני למשמעותי יותר. במסכת אבות נאמר: "שְׁנַיִם שֵׁיוֹשְׁבִים וְיֵשׁ בֵּינֵיהֶם דְּבָרֵי תוֹרָה, שֶׁכִּינָה שְׂרָיָה בֵּינֵיהֶם" - שני חברים ששוקדים ולומדים תורה מתוך הקשבה איש אל רעהו - שכינה ביניהם. בראש השנה אנו מקשיבים לקול שופר. אנו עומדים כאיש אחד בלב אחד ללא התנשאות ללא גבהות לב. מוכנים אנו לשמוע את אותה תקיעה זכה ונקייה, שחודרת אל עמקי הלב ושוברת את השתיקה. בפתיחתה של שנה אנו עורכים חשבון נפש על חוסר ההקשבה והזלזול שנהגנו זה בזה. בזמן התקיעה מקבלים אנו להיות קשובים לנשותינו והנשים לבעליהן. להיות קשובים לילדינו והילדים להוריהם, ובמקום עבודתנו להיות קשובים לכל אחד ללא התנשאות וגבהות לב.

חוברת זאת הרואה אור לקראת ראש השנה עוסקת רובה ככולה בתחום מחלות הנפש. במאמר ההלכתי היוצא מבית מדרשנו אנו מבקשים לנסח הגדרות הלכתיות הנוגעות למחלות אלה ולחולים בהן. מלבד הסוגיה ההלכתית המאתגרת יש צורך להכיר את סבלם של נפגעי הנפש. קהל זה זקוק לתמיכה מתוך הקהילה ולתשומת לב של הסביבה הקרובה. ישנה חובה קהילתית לסייע לחולה ולמשפחתו, להתגבר על הבושה ולהיחשף בפני הקהילה על מנת שהיא תוכל לשמש לו למשענת ועזרה. זו גם שעתה היפה של קהילה, לדעת להקשיב לקולות של סבל ומצוקה. בעת שנקשיב לקול השופר המיילל והנשבר נחשוב גם על הנדכאים והשבורים שבתוכנו ונסנה לקבל על עצמנו אתגרים חדשים בתחום העזרה ההדדית לאותה אוכלוסייה, שהיא בשר מבשרנו. שנה טובה, כתיבה וחתימה לכל בית ישראל. יהי רצון שנזכה לראות את מעלת חברינו ולא את חסרונם. יהי רצון שהקב"ה ירפא את החולים מסבלם וממחלתם, וישיע אנשים ממצוקתם ושבויים משביים.

תכלה שנה וקללתיה ותחל שנה וברכותיה.

של בית הלל, העוסק בנושא "היבטים הלכתיים בסוגיית פגועי נפש". המאמר הוא פרי עבודה של מספר חודשים בין החברים בתוכני בית המדרש וכדרכנו, מופיע פה על שתי גרסאותיו - ארוכה ומפורטת, בליווי מקורות רבים והתייחסות אליהם, וגרסה קצרה מסכמת השווה לכל נפש.

לאחריו מאמרה של הרבנית אמירה רענן - "השבת הנפש האובדת". במאמר היא דנה ברבדים השונים שנוספו עם הדורות למצוות 'השבת אבידה', ומוסיפה עליה את קומת השבת הנפש האבודה.

הרב חיים גרבר מתאר בכנות וביופי את חייו כאדם, וכאיש משפחה, המתמודד עם פגיעה נפשית, ולסיום, משתפת אותנו שרה פרידלנד בן ארזה בהרהוריה על נשים בשמחת תורה ועל טיבו ומקורותיה של הקשר המיוחד הנרקם בין החג לנשות ישראל. אנו, בבית הלל, מקווים שעלון זה, הרואה אור לקראת חגי תשרי יפתח שיח משמעותי בקרב אנשי חינוך והנהגה ובתוך קהילות ישראל

ויהי נועם ה' א-להינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו

בברכת שנה טובה,
בוועד

לכל חג מצוותיו הרבות והמגוונות, אולם דוקא לחג הפותח את השנה, ראש השנה, ישנה מצוה מיוחדת אחת - תקיעת שופר. מצוה זו בשני המקומות שבהם היא נזכרת בתורה, אינה כתובה בצורה מפורטת וברורה:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ יִהְיֶה לְכֶם שְׁבֻתוֹן זָכְרוֹן תְּרוּעָה מִקְרָא קֹדֶשׁ: (ויקרא כג, כג - כד) ובמקום אחר:

וּבְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לְכֶם כָּל מִלְאֲכַת עֲבָדָה לֹא תַעֲשׂוּ יוֹם תְּרוּעָה יִהְיֶה לְכֶם: (במדבר כט, א). קבלת היא, וגזירה שווה ממצות יוכל ביום הכיפורים, שהתרועה הנזכרת בפסוקים, מתבצעת על ידי השופר. רוב הראשונים ובכללם הרמב"ם סבורים, שעיקר המצוה היא שמיעת קול השופר וכך מנוסחים הדברים ברמב"ם: "המצוה היא שצונו לשמוע קול שופר ביום ראשון מתשרי" (מצות עשה ק"ט) שיטתו של הרמב"ם מתבארת בהרחבה בתשובתו: (שו"ת הרמב"ם קמ"ב):

וזה המצוה המחייבת אינה התקיעה, אלא שמיעת התקיעה... ואין אנו תוקעין, אלא כדי לשמוע, כמו שהמצוה היא שיבת הסוכה, לא עשייתה, ואין אנו עושין, אלא כדי לישב, ולכן נברך לישב ולא נברך לעשות, ונברך לשמוע קול שופר, ולא נברך על תקיעת שופר. אנו מקפידים לשמוע את הקול משופר טבעי - גולמי, שאינו מצופה כזהב וכסף. חז"ל דימו את שמיעת השופר לכניסתו של כהן גדול לקדש הקדשים ביום הכיפורים: באותו מעמד שרתה דממה מוחלטת, הכהן היה עסוק בעבודת הקטורת שדרשה ממנו דיוק וריכוז, ורק לאחר שהיה יוצא היה אומר תפילה קצרה. סביר להניח שגם העם המתין בדריכות ליציאתו של כהן גדול, כל מילה הייתה עלולה להוריד מעוצמת המעמד. אווירה דומה ניתן למצוא בבית הכנסת בעת שמיעת קול שופר. כולם עומדים בדממה מוחלטת ובהשראת המעמד נכנסים אל קדש הקדשים שבתוכנו. רגע של שתיקה באוויר, ואז - קולו של השופר מהדהד מקצה לקצה וכולם מצויים בחשבון נפש פנימי ועמוק. כל דבור מיותר פוגם במעמד מכובד זה.

בסערת שגרת חיינו, אנו ממעטים להקשיב לזולת, ותחת זאת נוטים להביע דעה, להתווכח, להשמיע את קולנו, תוך בטחון

בוועד אורדמן מנכ"ל בית הלל

"ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת" (דברים ח', ט') דרשו חז"ל (תענית ד א): 'אל תקרי אבניה אלא בונייה' - אלו תלמידי-חכמים שעוסקים בבנינו של עולם ומחדדים זה את זה כברזל" (כלי יקר).

זכינו, וארץ ישראל פורחת ב' אבני ברזל ונחושת' ומתברכת כלומדי תורה ולומדותיה, שעוסקים בבנינו של עולם. בחודשים האחרונים זכיתי להיחשף מבפנים לעשייה הפוריה של "בית הלל". "בית הלל" מונה היום למעלה מ-130 רבנים ורבניות מרחבי הארץ, שכל אחד ואחת מהם עסוקים יום בועשייה תורנית משמעותית במוסדות חינוך ובקהילה. לב עשייתו של בית הלל הינו ה'בית' והמרחב שהוא מהווה עבור חבריו לשיח ולברור יום יומיים של סגויות ושאלות רבות ומגוונות שמעוררת המציאות המתחדשת.

הליכון והחיידוד שמתנהל בין רבנים ורבניות, צעירים וותיקים כאחד, שנפגשים, לומדים ומקבלים זה מזה, בצורה פתוחה ומכבדת, מהווים את היסוד והבסיס לארגון זה. "בית הלל" שקם על מנת להשמיע קול ולעודד עשייה של יהדות תורנית מחוייבת לצד פתיחות והקשבה למציאות המשתנה, מתחיל את קריאתו כלפי חוץ בזיכרון וליבון כלפי פנים.

בחוברת לפניכם מובאים מאמרים ברוח זו. בליבה של חוברת זו מאמר שנוצר בבית המדרש ההלכתי



קריסת המגדלים שלי

הרב חיים גרבר מורה ומחנך במסגרת 'נתיב- המרכז הלאומי לזהות ולגיו' ובמכינת הראל



במיוחד. אחי החזק למקום, והגיע בלוויית משטרה. זה היה יום ששי, והמשטרה לקחה אותי למיון פסיכיאטרי. הצלחתי לשכנע את הפסיכיאטר שלא הייתה לי כוונה לממש את הכוונות שלי והוא שחרר אותי בתוך השבת הביתה. מצאתי את עצמי צועד עם אחי מכפר שאול הביתה, מרחק של כשעה הליכה. זו הליכה ארוכה בשתיקה. זועם על השבת ועל העול שמטילה עלי. הליכה הכבדה והקשה הזו. יום טראומטי זה היה, לי ולמשפחה.

הזמן עובר וממשיכים לחפש מה הדרך לסייע לי, מנסים עוד תרופה ועוד תרופה, מחפשים ומוצאים. התרופה מועילה, ואני מתחיל לעבוד, לחיות. באותו זמן, חיי החיצוניים - עולם העבודה והחברים בחוץ מתנהל 'כשורה', והעולם הפנימי בבית, קורס. בחוץ אני משתדל ונאבק לנראות מושלמת, שאף אחד לא יעלה על דעתי שיש דבר מה שלא כשורה. מאידך, סופי השבוע הופכים להיות ימים של ייסורים מתמשכים לי ולמשפחה. סעודות השבת הופכות להיות החרדה השבועית של אשתי, שאמרה פעם איך שבת היא דבר נהדר למשפחות שטוב להם ואיזה סיוט היא לאלה שלא. היא נעזרת בקרובי משפחה, בקהילה, במעגלים מצומצמים של חברות וחברים. אני קופץ כמה שנים קדימה: לפני שנה וחצי, שוב הגעתי למצב קשה ולא מאוזן, התרופות אבדו את השפעתן והגעתי למצב קשה ואובדני במיוחד. זה היה ליל שבת, ואשתי התחילה להתקשר לכל מיני אנשים במעגלי תמיכה שונים. קרוב משפחה [ורב קהילה] המנסה בליווי מצבים רגישיים] שמלווה אותנו כבר שנים מגיע וישב לצדי כל הלילה לשמור עלי. בנוסף חברה מהצפון מחליטה לנסוע בעיצומה של שבת, כדי לבוא להיות איתה ולשמור עליה ועלי יחד איתה.

למדתי מכאן, שההתייחסות ההלכתית ראויה שתכלול לא רק את החולה עצמו, אלא גם את סביבתו התומכת. כמו שדולה נוסעת לשבת לעזור לילודת כדי להרגיע אותה ולהקל עליה מכיון שמצבה הנפשי נכנס להגדרת ספק פיקוח נפש. לפסיקה בתחום זה ישנה משמעות מרחיקת לכת. הידיעה שלי שאשתי מלווה ונתמכת משפיעה מאד על רמת החרדה והדיכאון שלי עצמי בתוך המצב המייסר ההוא.

לפני שנה וקצת החלטתי לבנות מחדש את 'המגדלים' שלי, שקרסו. את העולם הפנימי. הדתי הרוחני. התחלתי שוב ללמוד. להתפלל בצורה מסודרת. ללמוד עם הילדים. כשהייתי בטוב חזרו להתקיים בביתנו סעודות שבת. ככל שהייתי במצב יציב יותר העולם הדתי הלך והשתקם. לפני שנה וקצת השלמתי את מבחן הרבנות האחרון.

לפני שנה החלטתי שמחירי ההסתרה גבוה מדי, גם בבית וגם בחוץ. הצורך להוכיח את עצמי ולהיות הכי בסדר, הוא מקור הנהגה לא בריא. 'צאתי מהארון'. סיפורתי לעולם על מצבי.

אני מרגיש שיש משהו בעובדה שאני יודע הלכה, ודובר את שפתה שהציל את חיי. היו תקופות שלא הייתי מסוגל אחרת. העובדה שאני מכיר ויודע את עקרונות היסוד, ושהתכונות הבסיסיות שלי הוא עולמה של התורה והלכה, איפשר לי להרגיש שיש לי עוד מקום. התחושה שלא בעטתי בעולם הזה, שעל אף שהייתי שול התערערה, אבל העולם הדתי הבסיסי עדיין עומד, שאיני צריך לבעוט בו כדי להתקיים הייתה משמעותית מאוד. הדבר מאפשר לי עדיין בצעדים מתקדמים לשוב ולבנות קומות רוחניות חדשות.

אני משלים כעת את התואר השני, שומר על הילדים שלש פעמים בשבוע ומטפל בהם. עובד. תפקודי אתי בסדר רוב הזמן. נפשי המצב עודנו עדין, שברירי ומאד לי קל. שוב ושוב יש נפילות, קטנות או גדולות. המעקב אחר התרופות במשך שנים ואולי צריך לשנות אותן ועוד. אני חושב שהעובדה שהבנתי שמדובר במצב כרוני, שאין מדובר בפציעה חולפת, במצב סכנה נקודתי, וכך צריך להתייחס אליו דורשות התבוננות הלכתית מעמיקה ומחודשת ואני מברך מעומק הלכ על כך שישנה התייחסות שכזו. תודה.

למדתי בישיבת עותניאל, לא מעט שנים, ואפילו קצת לימדתי. הייתי עמוק בתוך העיסוק בעולם ההלכתי - תורני - רוחני. בין השאר למדתי בכלל ההלכה וסיימתי חמישה מתוך שישה מבחני הסמיכה. ואז התרחש המשבר הגדול עמוטט אותי לחצי שנה במיטה.

כבר בתחילתו הרגשתי שהעולם הפנימי שלי קורס. הדימוי שעולה בראשי כל הזמן הוא נתינת מבט על קו הרקיע של ניו יורק ביום שאחרי האחד עשר לספטמבר. מרכיבי יסוד בזהותי נעלמו. אישיותי נרמסה מתחת למגפיים של דכאון, נמעכה שם.

גם שם - עדיין שפת האם שלי היא הלכתית. גם במקום המרוסק שהייתי בו מצאתי עצמי חושב בשפה הלכתית גם כשכפועל, ההלכה כבר לא תפסה מקום משמעותי בחיי.

ניהלתי עם עצמי את הדיונים ההלכתיים בראש באופן טבעי תוך כדי התקפי אכילה, עליתי 40 קילו בשנה הראשונה, האוכל היה ממיח דעת משמעותי. ערב אחד אחרי שאכלתי בשר, ורציתי לאכול חלב, התחלתי להריץ בראש דיונים הלכתיים. נהגתי לשמור הפרדה בין בשר לחלב שש שעות. האם עלי לעשות התרת נדרים? אמנם הרמ"א פוסק לחכות רק שעה בין בשר לחלב, וריח תורה' כבר אין כי [שם בדברי הש"ך והט"ז שם המנהיגים המתנה של שש שעות למי שיש בו]. האם במצבי אפשר לסמוך על הרמ"א למרות שזה לא היה מנהיג?

הייתי זקוק להסחת דעת תמידית מעצמי ועל כן באותה תקופה ראיתי אינספור סדרות ללא הפסקה רק שמשנהו ירוץ על המסך. וישכח את עצמי מעצמי. מגיעה שבת, ואני מוצא עצמי יושב מול המחשב ומפעיל אותו כדי לראות סרט, ושוב, בראש מתנהל הדיון ההלכתי לגבי חשמל בשבת: החזון איש אמנם אוסר מדין בונה, אך כבר דחו אותו ורבותי פוסקים שאין להתחשב בשיטתו. אחרים מדין מכה בפטיש את חושב על פסיקת ר' שלמה זלמן איערבאך [בהערת השוליים של המהדורה הראשונה של 'שמירת שבת כהלכה'] ובמשמעת מדברי הגר"ע יוסף שמדובר רק ב'עובדי דחול', משקלל את מצבי כחולה שיש או שאין בו סכנה מוסיף את 'לכ יודע מרת נפשו', ומתיר לעצמי איסורים, תוך שאני מתרץ לעצמי שוב ושוב: 'המצב שבו אני נמצא'...

בשלב הזה, לרצ התמודדות ההלכתית הפרטית שלי, הופכות השבתות להיות מצד הסיוט של המשפחה, שבת הוא הזמן המשפחתי ביותר והחוסר שלי מורגש. אשתי לוקחת את בנו, והם הולכים להתארח אצל אנשים אחרים לסעודות. תמיכה רבנית-רוחנית הופכת להיות משמעותית ביותר בשלב זה, לא מהצד הרבני כמו מהצד הקהילתי שלה. היא מנסה כמה שיותר לצאת מהבית במהלך השבת. אני מצדי מנסה שלא ידעו ולא יראו, לא רוצה לפתוח נוד נושא כאוב בבגלן המשפחתי: הקושי האישי והזוגי. די מהר נודע מובן מאליו שכך נראית השבת שלי, ואשתי רואה, כאובת ומבינה שזה מה שאני צריך. שבת ואני הולך לישון עם מוזיקה באוזניות, מנסה להירדם במשך שעות.

שבועיים אחרי הקריסה הגעתי לאבחון פסיכיאטרי, קיבלתי תרופות והתחלתי טיפול פסיכותרפי. לאבחון ברור - לא היה צריך ידע רפואי נרחב לאבחון מצב דכאוני קשה ואובדני. ברור שבשלבים מסוימים קרובים אלי הסתובבו עם פלאפון בשבת כי היה עליהם להיות זמינים מידי, למקרה שבו ארגיש שאני זקוק להם, כאן ועכשיו.

לפני שפרץ המשבר, הייתי אמור להתחיל לימודים ועבודה ודבר מזה לא קרה. בשלבים שונים אדריע עברו שינוי. הטיפול תרופתי התחיל לעזור. מצבי השתפר ואחרי חצי שנה לערך התחלתי שוב לצאת לעבוד. לפגוש אנשים אבל הכל היה מלווה בעליות ומורדות, באי יציבות. החשש מהקריסה הבאה שאין לדעת מתי תגיע מלווה כל העת - ואכן היא באה, לשבוע או שלשה. ושוב הכל מתחיל מחדש: האבדנות, הדכאוניות.

באירוע טראומטי אחד לא הייתי רחוק מרגעים אובדניים

מקצת היבטים הלכתיים בסוגיית פגועי נפש תקציר

מבוא

באופן קבוע בימי החול, מותר יהיה לו ליטול את תרופותיו בשבת. זאת משום שנטילת תרופות הותרה למי שמוגדר חולה. יתרה מזאת, היא הותרה אף למי שיש ספק אם הוא חולה. במיוחד בימינו כאשר אין חשש שאדם יעבור על איסור על מנת להכין תרופה בעצמו.

■ בחור צעיר הסובל מהפרעת חרדה ומתקשה להירדם, כשהתופעה נמשכת לסירוגין יותר מעשרים וארבע שעות תפקודו ירוד. בימי החול הוא מקשיב למוסיקה מרגיעה והיא מאפשרת לו להירדם. המטפל שלו סבור שזו הדרך היחידית שתאפשר לו להירדם. יש מקום לשקול שיוכל להקשיב למוסיקה גם בשבת.

לדעת רוב פוסקי זמננו הפעלת נגן מוסיקה בשבת אסורה מדברי חכמים. לצורך חולה שאין בו סכנה ניתן להתיר הפעלתו בשינוי. עם זאת היות ויש בהיתר זה דבר חידוש יש להקפיד, במידה והדבר אפשרי, על תנאים אלו: הגדרת ההפרעה אובחנה על ידי מומחה, והפתרון של שמיעת מוסיקה מנוסה ובדוק כמועיל לחולה. יש להכין את משמיע המוסיקה מערב שבת, שיוכל להיות מופעל בלחיצה אחת, שתיעשה בשינוי. השמיעה תתבצע באמצעות אוזניות כדי למעט בהשמעת הקול בשבת.

■ אדם הסובל מדיכאון מתמשך גילה כי נגינה בחליל מקילה על תחושת הדיכאון. המטפל שלו מוסר שאכן הנגינה מטיבה את מצבו. האם כאשר תוקפת אותו תחושת הדיכאון מותר לו לנגן בשבת? הנגינה כמרפא לנפש ידועה מימים קדמונים. נגינה בשבת אסורה מדברי חכמים. שאלת תקפותו של האיסור בתקופה הבתר תלמודית הועלתה על שולחנם של הפוסקים והכרת רובם ככולם כי האיסור קיים. פוסקים רבים התיירו נגינה בשעת איסור אבלות כדי לרפא את נפש החולה. אמנם באיסורי שבת לא נאמר היתר. יש מקום לשקול להתיר את הנגינה בנסיבות האמורות על רקע היתר לרפואת 'חולה שאין בו סכנה'. אמנם היות ויש בכך חידוש, יש מקום להותיר את ההיתר לשיקול דעתו של החולה בגדר - 'לב יודע מרת נפשו'.

■ אשה סובלת מדיכאון שאחר לידה. על פי דברי הרופא היא זקוקה לתמיכה נפשית גדולה. חיבוק של איש אוהב ואהוב יכול לקדם את הוצאתה מן הבור הנפשי בו היא נתונה. היות ועדיין לא טבלה היא אסורה לבעלה. האם כדי לסייע לה יהיה מותר לו לחבק?

חיבוק בין איש לאשה שאינם מותרים זה לזו אסור - יש אומרים מן התורה ויש אומרים מדברי חכמים. אצל חלק מהפוסקים נראה כי החומרה במגע האסור היא רק בזה שיש בו כוונה מינית. אף מגע שאין בו כוונה מינית אינו רצוי ואף אסור. אולם בשעת צורך ונסיבות מיוחדות יש מקום לשקול את היתרו. לכן, היות ובנסיבות של דכאון עשוי החיבוק להוציא את היולדת משקיעה, יש מקום לשקול להתיר חיבוק כזה שאין בו משום כוונה לקשר מיני. אמנם זאת במספר תנאים שיגבילו אותו רק למקומות החיוניים ותימנע הזליגה אל המקומות האסורים.

א. אבחנה רפואית וקביעת איש ההלכה שהנסיבות הן 'חולה שאין בו סכנה'.

ב. הגדרת הפתרון כחיוני ובהיעדר פתרון אחר (כגון אדם אחר שיוכל לתת את אותה תמיכה נפשית נצרכת).

ג. בני הזוג אחראים לשמירת גבולות החיבוק הנחוץ בלבד, ללא זליגה אל המקומות האסורים.

ד. יתכן שיש מקום להקל יותר בפרהסיה מאשר כשבני הזוג לבדם ■

מחלת נפש היא מחלה. סבלו של פגוע הנפש הוא סבל. החברה הישראלית לומדת להכיר עובדות אלו והן מאתגרות את הקהילה ואת ההלכה. החמלה היא המפתח - הן לקו המנחה את ההלכה והן למשימותיה של הקהילה.

האתגר הקהילתי מחייב לסייע לחולה ולמשפחתו להתגבר על הבושה ולנצח את הבורות והדעות הקדומות הקיימות לעיתים בחברה הכללית. לשם כך יש צורך בחינוך נכון ובהירטמות של מנהיגי הקהילה לחולל שינוי ותיקון. יש למצוא את הדרך לתת כתף לחולה ולמשפחתו, הן במובן המעשי והן בהכרה ובהתגברות על דעות קדומות ואמונות לא מבוססות. בהקשר ההלכתי יש למצוא דרכים לחדד הנחיות לטיפול בפגועי הנפש, בנסיבות שמצריכות דחיית איסורים. יש להגדיר את טיבן של הסכנות שבחוליים אלו, להכיר את דרכי הטיפול המקובלות, ולהכריע באיסור והיתר. אתגר זה מחייב לנטות להכרעה בעולם שרוב היבטיו - טיבה של המחלה כמו דרכי הטיפול בה - הם סובייקטיביים, ועם זאת להיזהר מלפגוע בנחרצות ההכרעה, באפשרות ההכרעה ובדרכי הטיפול. מאמר קצר זה עוסק במעמדו ההלכתי של הטיפול בפגוע הנפש.

פקוח נפש

'מחלת נפש' היא כותרת למגוון לקויות התחום הנפשי. מבחינת ההלכה יש מקום להבחין בין מצבים בהם פגוע הנפש שייך לקבוצת הפגיעות החמורות - הסובלים מפגיעה קשה בבוחן המציאות, או מצויים בסכנה אובדנית לבין שייכותו לקבוצה 'הקלה' יותר, שחבריה סובלים מהפרעות אחרות. המשתייך לקבוצה הראשונה מותר להצילו ממצבו או למנוע את כניסתו למצב נפשי זה אף בעבירה על איסורי תורה. בדברי הפוסקים אנו מוצאים שלושה נימוקים שיש להתחשב בהם אפילו תוך חילול שבת כדי למנוע מן האדם פגיעה חמורה בנפשו:

הנימוק האחד הוא החשש שהפגיעה בנפש תוליד סכנת חיים. פגועי נפש עלולים לאבד את היכולת להישמר מסכנות ולעיתים אף עלולים לפגוע בעצמם או בזולתם.

הנימוק השני מתייחס לערך שמירת המצוות. לפי נימוק זה גם כאשר איש המקצוע גורס כי אין מדובר בפגיעה המסכנת חיים, חובה לשמר את כוחו הרוחני של האדם. אדם המאבד את שפיותו פטור מן המצוות ונחשב כמאבד את קומתו הרוחנית. יש לפעול להצלה מאובדן כזה או להשיבו למצב של חיוב, אף במחיר של חילול שבת: נחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

הנימוק השלישי גורס כי עצם אובדן השפיות שקול לסכנת חיים, שכן באובדן הדעת, האדם מאבד את עצמיות אישיותו, את זהותו את עומק הרצון לחיות.

טיפול בחולי

שאלת המפתח בתחום הטיפול בפגוע נפש שאין בו סכנת חיים - היא מעמדה ההלכתי של מחלה זו. האם היא נחשבת 'מחלה' [מה שנקרא בלשון הפוסקים: 'חולה שאין בו סכנה'] או שהיא 'מיוחד בעלמא'. אם האפשרות הראשונה נכונה הרי שיש מגוון של פעולות שבדרך כלל אסורות שניתן לעשותן על מנת להקל על ייסוריו של פגוע הנפש. העמדה המסתברת העולה מן העיון ההלכתי היא כי פגוע נפש שתפקודו נפגע באופן משמעותי נחשב 'חולה'. לאור זאת:

■ מי שסובל מ'הפרעות מצב רוח' ולשם כך נוטל תרופות

באחד הפירושים מצדו רש"י שראה את הרוח מעל מר זוטרא זה הוביל אותו לנחישות הצלתו שכן חייו בסכנה. וכתב על כך החתם סופר⁴⁴:
ומשום הכי סמיך אויסא [ומשום כך סמיך על הנס] להציל מר זוטרא מרוח צרעת שהוא סכנת כל הגוף.
ויש לשאול, אף אם יהיה מר זוטרא מצורע ממש – היכן היא סכנת החיים? לא שמענו שצרעת היא מחלה מסוכנת שכדי להינצל מפניה ניתן יהיה לעבור עבירה. על כן אומר החתם סופר שצרעת היא סכנת כל הגוף. ההסבר המתבקש הוא, שהמצורע חשוב כמת⁴⁵. משמע שלהציל אדם מלהיות מצורע נחשב להציל אדם ממוות. יש מי שחייבים אינם חיים ושמירה שלא יפלו למצב זה היא פקוח נפש⁴⁶. כך כותב הרב זילברשטיין⁴⁷ בהסבר שיטה זו:
דהשגוען לא פוגע רק בראש אלא הוא פוגע בכל האדם כולו, והוא הופך לבעל חי, והרי זה כאילו האדם שכלו מת⁴⁸.

סכום

החשש מפגיעה נפשית חמורה מחייב הרמתם להצלה. אם יש צורך יש לעבור גם על איסורי תורה כדי להציל אדם מפגיעה זו. הפוסקים הזכירו שלושה ניימוקים לחובה זו ולהיתרים אליהם:
א. חשש שהפגיעה הנפשית תוליד לסיכון את חיי החולה או חיי זולתו.
ב. אובדן הדעת מבטל את החיוב במצוות. אובדן המחויבות הדתית מטרי חילול שבת כדי שיתחייב בשבתות הרבה.
ג. אובדן הדעת של החולה הוא כפגיעה בכל הגוף – אובדן הזהות הייחודית לאדם כמוהו כמותו.

חלק ב' - טיפול בחולי

רוב פגועי הנפש אינם אלו שתוארו בפרק הקודם. רבים סובלים מהפרעות נפשיות המקשים מאוד על חייהם, עם זאת הם אינם נתונים בסכנת חיים ממשית ויכולתם לתקשר עם הסביבה מלמדת שהם מבינים את המציאות מסביבם כרוב האחרים שאינם סובלים מהפרעה נפשית. עם זאת הם סובלים. לעיתים סבל רב. חלקם נוטל תרופות, חלקם מקיים התנהגות מיוחדת המסייעת להם לקל על סבלם ואף להעלותם על דרך שתוביל אותם לבריאות.

בחרנו לעסוק במספר קטן של שאלות המאפיינות את מצבם של חולים אלה. כפי שהודגש פעם ופעמיים אך דומה פגיעה נפשית לחברתה וכדי להכריע הכרעות טיפוליות והלכתיית יש לקבל החלטה המתאימה לשל אדם מטופל ומטפל.

הגדרת מעמד החולי של הסובל מהפרעה נפשית

לפני שניכנס לשאלות הפרטניות נבחר שאלה עקרונית את המשליכה על רוב השאלות: מהו מעמדו ההלכתי של פגוע נפש שאינו מצוי בסכנת חיים או בחשש אובדן הבנה נכונה של המציאות.
פוסקי ההלכה מבחינים בין 'חולה שיש בו סכנה' שהצלת חייו דוחה את השבת, לבין 'חולה שאין בו סכנה', שאף שאין לעבור לשם רפואתו על איסורי תורה מותר להקל על מצבו בביתר אסורים שונים בשל היותו חולה הנופל למשכב. לעומת זאת מי שסובל ממיחוש בעלמא אין כל היתר להלכה על איסורים בשבילו, שכן הוא לא נחשב כחולה.
מהי ההגדרה של 'חולה שאין בו סכנה'?

הרמ"א (שנח זו) למד מדברי המגיד משנה (הלכות שבת פרק ב הלכה יז) ש'חולה שאין בו סכנה' כולל לא רק את הנופל למשכב אלא אף מי: 'שיש לו מיחוש שמצטער וחלה ממנו כל גופו'. אף הנתון בדיכאון או בחרדה ייחשב כ'חלה ממנו כל גופו'. מחד גיסא, בוודאי שהחולי הנפשי מקריק על התחושה הכללית. אם אכן לחולי הנפשי יש הקרנה על התחושה הגופנית והחולה חש שכל גופו נחלש, ק"ו אם נופל למשכב – הרי בוודאי שייחשב חולה שאין בו סכנה. אולם אם אין הקרנה כזו לתחושת הגוף – לכאורה הדבר נתון בספק.

יתכן שהדבר שנוי במחלוקת הפוסקים ביחס לגבול שבין 'מיחוש בעלמא' לבין 'חולה שאין בו סכנה'. במידה ויש מחלוקת היא קשורה לפגיעה 'חלה ממנו כל גופו' של הרמ"א. האם נכונתו להקרנה המיחוש על כל הגוף ממש או שאין זו אלא צורת ביטוי לעומק הצער והכאב שממנו סובל האדם. מחד גיסא, אנו מוצאים שנטייתם של פוסקים רבים להגדיר אדם הנתון בכאב חזק המייסר אותו, כ'מיחוש בעלמא' אם אינו מפילו למשכב⁴⁹. מאידך גיסא עולה מפוסקים אחרים כי כאב חזק מאוד מעמיד את הכואב כ'חולה שאין בו סכנה'⁵⁰.

אם כן, הנתון בהפרעה נפשית שמצערת אותו מאוד, יש מקום לראותו כחולה שאין בו סכנה, אף אם אין לכך השפעה כבידה על גופו אלא שהדבר תלוי כאמור במחלוקת הפוסקים הנ"ל.
אמנם יש לבחון שמא הפרעה נפשית שהיא בתחום המכוון את צעדיו של האדם יש לה מעמד של צער לא באיבר מסוים אלא שיש לדמותה לצער בכל גופו. בשר"ת אפרקסאטא דעניא חלק ב אורח חיים סב, דן להתייר שניתית שמן דגים בשבת. אחד מטיעוניה להתייר הוא שהשמן הנ"ל נוטלים אותו לזכך ולחזק את הדם. הדם אינו איבר בודד, אלא הנפש, וממילא יש לראות את התרופה כמכוונת כלפי 'חולה שאין בו סכנה ויש להתייר. אף אנו נאמרו: אם קלקול בדם שהוא הנפש, קלקול שאין לו הקרנה גופנית גלויה, נחשב 'חולה שאין בו סכנה', קל וחומר שחולי בנפש עצמה שייחשב כן. אלא שסברתו ייחודית ומחדשת, הוא מעלה אותו ללא עיגונים מלבד הרמז בכתוב.

עם זאת מצאנו בין האחרונים מי שנכון היה להגדיר בבהירות את פגוע הנפש (לפחות) כ'חולה שאין בו סכנה' וכך כותב הרב מ"י ברייש"ו⁵¹:

ואפשר אף חולה עצב רוח במדרגה גדולה, גם כן בסוג זה⁵², ואף אם לא נחליט זאת אבל דא ודאי חולה עצבים בכלל חולה שאין בו סכנה, וקרא מלא דיבר הכתוב: הרופא לשבור לב ומחשב לעצבותם, אלמא דבעי רפואת, ודמי ממש להאי דרמ"א ש"ח י"ז מי שיש לו מיחוש שמצטער וחלה ממנו כל גופו אף על פי שהולך, כחלה כל גופו דמי.

אם כן נראה להכריע כי מי שסובל מהפרעה נפשית, אף אם אין בה סכנת נפשות, אך היא פוגעת באופן משמעותי בתפקודו הרגיל, אי אפשר יהיה להגדירו כ'מתחזק והולך כבריא' והוא ייחשב כ'חולה שאין בו סכנה'. מתוך כך נפנה לשאלות הפרטיות.

שאלות פרטיות

שאלה:

מי שסובל מהפרעות מצב רוח' ולשם כך נוטל תרופות באופן קבוע בימי החול, האם מותר לו ליטול את תרופותיו בשבת?

תשובה:

איסור נטילת תרופות בשבת

נטילת תרופה בשבת נאסרה בגזירת חכמים מחשש של שחיקת סממנים⁵³. אמנם הפוסקים ביארו כי האיסור חל רק על מי שאינו חולה והוא מתחזק והולך כבריא אלא שיש לו מיחוש בעלמא⁵⁴. אולם אם הוא חולה, אף חולה שאין בו סכנה מותר לו ליטול תרופות (אף כאלו המוכנות בשבת עצמה על ידי נוכריים⁵⁵). אם כן שאלת נטילת התרופות בשבת תלויה בהגדרת מצבו של פגוע הנפש.

היתרים בנטילת תרופות

אמנם לעניין נטילת תרופות אף אם מעמדו של פגוע הנפש הוא רק 'ספק חולה שיש בו סכנה' מותר לו ליטול. זאת לאור ההפך של קצות השולחן כי במקרה של ספק ניתן משקל לטיעון כי בזמנינו אין אנו יודעים לשחוק סממנים ואם כן טעמה של הגזירה בטל⁵⁶. כמו כן היקל הרב ש' קלוגר⁵⁷ במקרה של מי שסובל מאוד (אף אם אין לו קריטריון מובהק של חולה שאין בו סכנה) בתרופות של זמנינו שכן תהליך יצוין כולל ביטול מלבד השחיקה. ואף ששקפקו בדבריו חלק מן האחרונים – חזי לאיצטרוף.

48. וראו הרב ש' ישראלי, פיקוח נפש בסכנה רוחנית, תחומין ב' (תשמ"א), עמ' 27-34 וראו דבריו (שם עמ' 34, והדגשה במקור): "זוהו בדרך פקוח נפש ממש ואף עדיף מניה; כלשון ה"ט". שהיא אובדן עולמו כזה ובבא, וע"כ קיימים בה כל הגדרים שאמרו בפקוח נפש, שדוים להצילו בכל האמצעים". ועוד במאמרו של הרב נ' רוקובר, 'חילול שבת בעת הצלת מומט', תחומין י' (תשמ"ד), עמ' 25-34 ובפיקוח בסכום בעמוד האחרון.
49. עתיד רב שיעמון בן מנסיא במסכת יומא פה ב- ב' במקור לפיקוח נפש שדוחה שבת. נחלקו האחרונים אם ניימוק זה נותר הלכה. מדברי הר"ן בסוגיית הלכות נבחר נראה שכן. וכן העלו ראשונים ואחרונים. השתמשו בה פוסקי הדורות האחרונים לנימוק הצלמם של מי שאינם שומרים תורה ומצוות שכן יש סיכוי שחרזו בתשובה. ראו למשל ש"ת השבועות והנהגות ח"ה יז-עז. הסבר מיוחד לקיומה של סכרה זו להלכה אף שלא נפסקה הלכה כן שיעמון בן מנסיא, מביא הרב א' שרמן, "מעמד נעלים המנותקים ממתורה והמצוות – לאור ההלכה", תורה שבעל פה כל (תשמ"א) עמ' קסא.
50. מרבניה הובלטם של פאון מיימיקה בראשית המאה הקודמת – ש"ת חבלים בעניינים חלק ד אורח חיים סימן יג. זו התחובה הממוקדת ביותר בסוגיה העיקרית שלנו. הוא סוקר בה כתיקי דייעותיו וכפיתיות מחושבתו והבטת המציאות העומדת לפינו מספר אפשרויות להקל. את חלקן הוא דוחה ומכריע להקל לאור האמור למעלה. וטעמו שיש הוא גם דן בשאלה האם נותר חלילה הטעם של 'חלל עליו... כדי שישמרו בשבת הרבה – עיינו בע' ניימוק זה מופיע גם בשבט הלוי ד' לך, הטעם הנשיר. וראו גם את חתימת השבועת אדמת קדש חלק א יורה דעה I המתייר לרפואת חולי הפוסקים. "כדי שיתרפא וישמור אחר" את חוקי האלקים ואת תורתיו וכל הריזי בהו ה"ז וריזי ונשכר". וכן נטייתו של הרב א' וייס ש"ת ממתא אחר חלק ב קלד' וחוחם דבריו במילים: "כלל כה"ה פשוט דזו חדרך נשכח בן אור". וראו את ספקו של הרב א' אונטרמן, שבט מיימונה (תשנ"ד) עמ' נעט.
51. משנה ש"ת אהבה, ג' ת. חגיגה דף ב' ג. רש"י י"ד' איהוה שוטה.
52. ראו הרב י' זילברשטיין, "שוטה" הגדרתו ומעמדו ביחס לפיקוח נפש.
53. עיינו בגמ' הלכות חולין שאין בו סכנה, אור המזרח ד-ת (ש"ע) עמ' 249. בנוסח דומה היא את הדברים בספרו: נפש הרב (תש"ד) עמ' טו.
54. שם בכותרות בסוף ד"ה: "מבואר מהו.
55. שומע ורבה א' לך, מדרש אגדה במדבר י' ב'ב.
56. מובן שיש להקשות אלא אינו שבוטל כמת נודדים סד ב- ב. האם יותר לחלל שבת כדי לנטוע אדם מלהעשות עני? וניתן לחלק בין מצב כלכלי שהוא הפיך, למצב של צרעת ושגוען שאין בו 'גלגל בטעם החחר

זאת, מלבד הערה כללית שאיסור נטילת תרופות משום גזירת 'שחיקת סממנים' הוא יחסית איסור קל מדרבנן.⁶⁸

שאלה:
בחור צעיר סובל מהפרעת חרדה מתקשה להירדם. כשהתופעה נמשכת לסירוגין יותר מעשרים וארבע שעות תפקודו ירוד. בימי החול הוא מקשיב למוסיקה מרגיעה והיא מאפשרת לו להירדם. המטפל בו סבור שזו הדרך היחידה, להקל עליו שיירדם. האם יכול לעשות זאת גם בשבת?

תשובה:
חיוניותה של השינה לבריאות הגוף והנפש היא מן המפורסמות שאינן זקוקות לראיה.⁶⁹ לחיוניות זו השפעה על השיקול ההלכתי. המשנה גורסת שכדי להקל על שנתו של החולה מותר נכבות את הנר בשבת. על משמעותה היתר זו מבחינת איכותו ההלכתית נחלקו הפוסקים,⁷⁰ אולם הערתו של בעל המשנה ברורה יש לה שייכות לענייננו.⁷¹ משום דשינה יפה לחולה... לך התיירו לו הכינה [=הכיבוי] בשביל זה בסתמא דעלול להתרפא ע"ז... ובלתי השינה אפשר שיכבד עליו החולי ויסתכן יותר. ומיהו אפילו בחולה שאין בו סכנה אם הרופא אומר שע"י מניעת השינה יתגבר עליו החולי יותר ואפשר שיבא ע"ז לידי סכנה גם זה שרי.

שינה חיונית לרפואה מניעתה מעצימה את החולי ומעוררת לעיתים את החשש של מעבר מחולי שאין בו סכנה לחולי שיש בו סכנה. ואף אם אין אינדיקציה של סכנה עתידית יש להתייחס לצורך בה במלאו כובד הראש. מהו איסור הפעלת מכשיר מוסיקה⁷² בשבת? יש שסוברים כי בהפעלת מכשיר חשמלי יש איסור תורה של מתקן מנא או כמה בפטיש, יש העלו כי בו איסור בונה, יש שסברו כי הוא איסור מוליד.⁷³ נטייתם של רבים מפוסקי זמננו שלא לראות באיסור הפעלת המכשיר החשמלי איסור מן התורה⁷⁴ האם מכשיר נייד שלא מחובר למערכת החשמל הכללית קל יותר מאשר המחובר? רבים סבורים שאין הבדל⁷⁵ הרב גורן סבור שמכשיר מיטלטל קל יותר.⁷⁶

במידה וקולה של המוסיקה נשמע ברמה יש בכך גם איסור של השמעת קול של כלי שיר⁷⁷.
אם נגדיי זה את מצבו של הסובל מהפרעת חרדה לחולה שאין בו סכנה⁷⁸ יהיה מקום להיתר איסורי דרבנן שיש בהם כדי להקל על מצבו⁷⁹. אלא שיש למעט באיסורים ככל הניתן. לכן אם הדבר אפשרי, יש להכין מערב שבת⁸⁰ משמיע מוסיקה, שיוכל להיות מופעל בלחיצה אחת, שתיעשה בשינוי⁸¹ השמיעה תתבצע באמצעות אחריות.⁸²

שאלה:
אישה הסובלת מדיכאון מתמשך גילתה כי נגינה בחליל מקילה על תחושת הדיכאון. המטפל שלה מדווח על הטבה בעקבות הנגינה. האם כאשר תוקפת אותה תחושת הדיכאון מותר לה לנגן בשבת?

תשובה:
תרופת הנגינה כמרומת את הנפש⁸³ וכמחלצת אותה מן הדיכאון⁸⁴ ידועה כבר מן המקרא. עובדה זו המתנגנת בניסיון האנושי ובמחקר המדעי הולכה חלק מפוסקי זמננו להקל למי שמצוי בהפרעה נפשית כמו דכאון לשמוע מוסיקה או זמניו אבנ⁸⁵. אמנם כל הפוסקים הג"ל גרסו כי ישנם נימוקים נוספים להיתר⁸⁶. על כן, אין בתקדימים אלו פתח הלכתי ממש לשאלת ניגון על כלי שיר בשבת.

לפי האמור בתלמוד⁸⁷ השמעת קול נגינה בשבת אסורה. הראשונים⁸⁸ פרשו כי האיסור הוא משום גזירה שמא יתקן כלי שיר⁸⁹. נימוק זה מופיע בתלמוד⁹⁰ ביחס לאיסור לטפח (מחיתת כף אל כף), לספק (כף על ירך) ולרקוד ביום טוב.
בעלי התוספות⁹¹ סוברים כי איסור זה של טיפוח וריקוד היה קיים רק בימי התלמוד "דדוקא בימיהו שהיו בקיאים לעשות כלי שיר שייך למגזר אבל לדידן אין אנו בקיאים לעשות כלי שיר ולא שייך למגזר". רוב הפוסקים

72. לא נכנסו כאן לשאלת השמעת קול שיר - האם קיימת במכשיר הקלטה דבר שנחלקו בו הפוסקים בראשית המאה ה-20. מרש"ג ז' ו' הסבור שאין בהשמעת קול על ידי מכשיר חשמלי משום איסור כלי שיר בשבת (אמנם הוא מודה שיש שאין הוא מכיר היטב את הכלי המדובר - 'ראדיא', לעומת בערות בית יצחק יורה דעה בתוך העניינים יורה דעה סימן לא סבור שקיים איסור. בנידון שלנו אין למחלוקת זו השפעה שכן מלבד נטיית האחרונים לאסור כעמדת בית יצחק נשאלת יביע אומר ח"ד א"ח מז) הלא בשמעת מוסיקה יורה גם מרש"ג שיש בדבר איסור ולא היתר אלא שמיעת קול האדם.
73. תמצית הגמדות השונות ניתן למצוא החשמל בחלח הא"ח (תשמ"א) עמ' 21-16, 232. איסור מתקן מנא - משפטי שו"תא; מכה בפטיש - על פי הפיר' מגדים אורח חיים שח; באשל אברהם ס"ק עת; איסור בונה חזון איש; איסור מוליד - בית יצחק.
74. מתח שלמה חלק א' השמות ט, יצ. אף אליעזר חלק א' כ; מנחת אהבה חלק א' כד ב; החשמל ורדא. וראו גם את ניתוחו של הרב א' מלמד, פניני הלכה שבת ז' ב ועם בהגרה.
75. למשל ישילי עבד חלק ז אורח חיים כח; אל' ידעתי מה עדיפות יש לרדיו הקטן מרדיו הגדול, שבא שני ספרו בו להיתר. א' הוא מפיץ שדולק לא ע"י החשמל ק"ע' בטרייה האם הבטרייה אינה אש כמו החשמל?
76. משיב מלחמה חלק א' עמ' שלח-שלח.
77. שולחן ערוך אורח חיים סימן ששלו א' וטעם.
78. אמנם בחילת המאה ה-20 נחלקו הדעות אם איסור השמעת קול נאמר גם ביחס לרדיו או מכשיר הקלטה. כשהמרחש"ג חלק ז' הסבור שאין בהשמעת קול על ידי מכשיר חשמלי משום איסור כלי שיר בשבת (אמנם הוא מודה שיש שאין הוא מכיר היטב את הכלי המדובר - 'ראדיא'), לעומת בערות בית יצחק יורה דעה, בתוך העניינים יורה דעה סימן לא' סבור שקיים איסור. בנידון שלנו אין למחלוקת זו השפעה שכן מלבד נטיית האחרונים לאסור כעמדת בית יצחק נשאלת יביע אומר ח"ד א"ח מז) הלא בשמעת מוסיקה יורה גם מרש"ג שיש בדבר איסור ולא היתר אלא שמיעת קול האדם (ללא כלי נגינה).
79. אף בפרקין הקודם בפקקה סוגיות, הגדרת משגמ החולי של הסובל מהפרעה נפשית.
80. אמנם הפוסקים בחיובי בן סו"ת שונים של האיסור דרבנן ביחס לתורה כלי שיר. ישרא. ראו בשולחן ערוך אורח חיים סימן ששכ סוף ז' ארבע הדעות המובאות שם ואת מחלוקת הפוסקים ביחס להכרעת השולחן ערוך שם בס' ז' ס"ב (ובצרי מגדים עליו) ובמשנה ברורה שם ס"ב ז' ועוד. וראו גם במאמרו של הרב י' סגל, מלאכה

שם ס"ק מז. - איסור (דרבנן) של אמירה לנכרי הותר לצורך חילוף שאין בו סכנה. ולכבי איסורי דרבנן אחרים ראו גם בשולחן ערוך ובשו"תא כ"ו.
66. סימן קל"ג ע"ב-ו.
וגר"א לומר דאיסור משום גזרת שחיקת סממנים קיימא לן טפי בזמננו כיון שעכשיו אין בקיאים בשחיקת סממנים והרופאות נשאות ע"י הרוקחים בבית המרחק ועפ"י פקודת הרופא לא שייך למגזר דלמא אתי שחיקת סממנים, וזו דומה למה שכתב התוספות (ביצה ל) ד"ה 'תנן אין מטפסין': "פירש רש"י שמא יתקן כלי שיר ומיהו לרדיו שיר דדוקא בימיהם שהיו בקיאים לעשות כלי שיר שייך למגזר אבל לדידן אין אנו בקיאים לעשות כלי שיר ולא שייך למגזר" עד כאן לשונו. וכן כתב הרמ"א (סי' של"ט), והמגן אברהם (סי' של"ח ק"א) מצרף כבדו זו לטריף ולהיתר פעמונים בכפרות.
יש לעשות סניף מסבאי זו, כגון הימא דתחלקו הפוסקים יש לצרף הסבאי להיתר, וכן יש אנשים בעלי פסקות שאינן שיש להם צער גדול אינם יכולים להחליט בעצמם אם כל גופם נחלש מזה או שלא הגיעו לחולי כל הגוף. יכולים לסמוך להיתר רפואה בזה הנומ, דלא שייך כל שיש שחיקת סממנים כ"ל. אבל במימוש בעלמא דלדלו עלמא אסור ברפואה אין להיתר גם בזמן הזה. וראו גם את מסקנת הרב א' מלמד, פניני הלכה שבת ח' ה' תנועה להקל, רודא - הרב א' כרמל' י' לו, תקנות ועזירות שכתב טעמן, המעין כה תשמ"ה, ע"ד, עמ' 26-27 דיון בשאלת היתר על ידי השולחן במקרה של ספק.
67. הרב יש שיקור, ספר החיים, שכתב פרק ז' אם הנתת התרופה כרוכה בבישול אחר השחיקה, מותר לטילה שכן אין בבישול חלילה לחלל בשבת. הביאור האחרונים כמו מנחת שבת צא ס"ק ט, חלקם פקפקו שכן אין היתר וראו אף אליעזר ז' ח' סימן טו פרק ז', ושעריית שבת כחלכתה פרק ד' הנהר ו הביאור האחרונים מנחת שבת צא ט, אף הוא עצמו הבביל את היתרית בצירוף התמיא שחלל בלקיחת התרופה עוד כטרם שבת ואם שומרו במעט הרבה.
68. ראו שיר דב"ז ג' ח' סימן ת"מ (א"ח סה): המעלה כי איסור נטילת תרופה מחשש שחיקת סממנים יתיר יותר מאיסור אמירה לנכרי וכל נטיבות כן מותרת אמירה לנכרי היא מותרת נטילת תרופה.
69. http://lib.ect.ac.il/ibcctac/ibcctac/item.aspx?id=659
70. ראו בפסקי השו"ת מימין ר"ח א"ח ועם בהגרה 2.
71. ביאור הלכה סימן ר"ח ד"ה: בשביל שישנו וכו'. הדרגשה שלנו.

72. לא נכנסו כאן לשאלת השמעת קול שיר - האם קיימת במכשיר הקלטה דבר שנחלקו בו הפוסקים בראשית המאה ה-20. מרש"ג ז' ו' הסבור שאין בהשמעת קול על ידי מכשיר חשמלי משום איסור כלי שיר בשבת (אמנם הוא מודה שיש שאין הוא מכיר היטב את הכלי המדובר - 'ראדיא', לעומת בערות בית יצחק יורה דעה בתוך העניינים יורה דעה סימן לא סבור שקיים איסור. בנידון שלנו אין למחלוקת זו השפעה שכן מלבד נטיית האחרונים לאסור כעמדת בית יצחק נשאלת יביע אומר ח"ד א"ח מז) הלא בשמעת מוסיקה יורה גם מרש"ג שיש בדבר איסור ולא היתר אלא שמיעת קול האדם.
73. תמצית הגמדות השונות ניתן למצוא החשמל בחלח הא"ח (תשמ"א) עמ' 21-16, 232. איסור מתקן מנא - משפטי שו"תא; מכה בפטיש - על פי הפיר' מגדים אורח חיים שח; באשל אברהם ס"ק עת; איסור בונה חזון איש; איסור מוליד - בית יצחק.
74. מתח שלמה חלק א' השמות ט, יצ. אף אליעזר חלק א' כ; מנחת אהבה חלק א' כד ב; החשמל ורדא. וראו גם את ניתוחו של הרב א' מלמד, פניני הלכה שבת ז' ב ועם בהגרה.
75. למשל ישילי עבד חלק ז אורח חיים כח; אל' ידעתי מה עדיפות יש לרדיו הקטן מרדיו הגדול, שבא שני ספרו בו להיתר. א' הוא מפיץ שדולק לא ע"י החשמל ק"ע' בטרייה האם הבטרייה אינה אש כמו החשמל?
76. משיב מלחמה חלק א' עמ' שלח-שלח.
77. שולחן ערוך אורח חיים סימן ששלו א' וטעם.
78. אמנם בחילת המאה ה-20 נחלקו הדעות אם איסור השמעת קול נאמר גם ביחס לרדיו או מכשיר הקלטה. כשהמרחש"ג חלק ז' הסבור שאין בהשמעת קול על ידי מכשיר חשמלי משום איסור כלי שיר בשבת (אמנם הוא מודה שיש שאין הוא מכיר היטב את הכלי המדובר - 'ראדיא'), לעומת בערות בית יצחק יורה דעה, בתוך העניינים יורה דעה סימן לא' סבור שקיים איסור. בנידון שלנו אין למחלוקת זו השפעה שכן מלבד נטיית האחרונים לאסור כעמדת בית יצחק נשאלת יביע אומר ח"ד א"ח מז) הלא בשמעת מוסיקה יורה גם מרש"ג שיש בדבר איסור ולא היתר אלא שמיעת קול האדם (ללא כלי נגינה).
79. אף בפרקין הקודם בפקקה סוגיות, הגדרת משגמ החולי של הסובל מהפרעה נפשית.
80. אמנם הפוסקים בחיובי בן סו"ת שונים של האיסור דרבנן ביחס לתורה כלי שיר. ישרא. ראו בשולחן ערוך אורח חיים סימן ששכ סוף ז' ארבע הדעות המובאות שם ואת מחלוקת הפוסקים ביחס להכרעת השולחן ערוך שם בס' ז' ס"ב (ובצרי מגדים עליו) ובמשנה ברורה שם ס"ב ז' ועוד. וראו גם במאמרו של הרב י' סגל, מלאכה

72. לא נכנסו כאן לשאלת השמעת קול שיר - האם קיימת במכשיר הקלטה דבר שנחלקו בו הפוסקים בראשית המאה ה-20. מרש"ג ז' ו' הסבור שאין בהשמעת קול על ידי מכשיר חשמלי משום איסור כלי שיר בשבת (אמנם הוא מודה שיש שאין הוא מכיר היטב את הכלי המדובר - 'ראדיא', לעומת בערות בית יצחק יורה דעה בתוך העניינים יורה דעה סימן לא סבור שקיים איסור. בנידון שלנו אין למחלוקת זו השפעה שכן מלבד נטיית האחרונים לאסור כעמדת בית יצחק נשאלת יביע אומר ח"ד א"ח מז) הלא בשמעת מוסיקה יורה גם מרש"ג שיש בדבר איסור ולא היתר אלא שמיעת קול האדם.
73. תמצית הגמדות השונות ניתן למצוא החשמל בחלח הא"ח (תשמ"א) עמ' 21-16, 232. איסור מתקן מנא - משפטי שו"תא; מכה בפטיש - על פי הפיר' מגדים אורח חיים שח; באשל אברהם ס"ק עת; איסור בונה חזון איש; איסור מוליד - בית יצחק.
74. מתח שלמה חלק א' השמות ט, יצ. אף אליעזר חלק א' כ; מנחת אהבה חלק א' כד ב; החשמל ורדא. וראו גם את ניתוחו של הרב א' מלמד, פניני הלכה שבת ז' ב ועם בהגרה.
75. למשל ישילי עבד חלק ז אורח חיים כח; אל' ידעתי מה עדיפות יש לרדיו הקטן מרדיו הגדול, שבא שני ספרו בו להיתר. א' הוא מפיץ שדולק לא ע"י החשמל ק"ע' בטרייה האם הבטרייה אינה אש כמו החשמל?
76. משיב מלחמה חלק א' עמ' שלח-שלח.
77. שולחן ערוך אורח חיים סימן ששלו א' וטעם.
78. אמנם בחילת המאה ה-20 נחלקו הדעות אם איסור השמעת קול נאמר גם ביחס לרדיו או מכשיר הקלטה. כשהמרחש"ג חלק ז' הסבור שאין בהשמעת קול על ידי מכשיר חשמלי משום איסור כלי שיר בשבת (אמנם הוא מודה שיש שאין הוא מכיר היטב את הכלי המדובר - 'ראדיא'), לעומת בערות בית יצחק יורה דעה, בתוך העניינים יורה דעה סימן לא' סבור שקיים איסור. בנידון שלנו אין למחלוקת זו השפעה שכן מלבד נטיית האחרונים לאסור כעמדת בית יצחק נשאלת יביע אומר ח"ד א"ח מז) הלא בשמעת מוסיקה יורה גם מרש"ג שיש בדבר איסור ולא היתר אלא שמיעת קול האדם (ללא כלי נגינה).
79. אף בפרקין הקודם בפקקה סוגיות, הגדרת משגמ החולי של הסובל מהפרעה נפשית.
80. אמנם הפוסקים בחיובי בן סו"ת שונים של האיסור דרבנן ביחס לתורה כלי שיר. ישרא. ראו בשולחן ערוך אורח חיים סימן ששכ סוף ז' ארבע הדעות המובאות שם ואת מחלוקת הפוסקים ביחס להכרעת השולחן ערוך שם בס' ז' ס"ב (ובצרי מגדים עליו) ובמשנה ברורה שם ס"ב ז' ועוד. וראו גם במאמרו של הרב י' סגל, מלאכה



לא תוכל להתעלם:

מצוות השבת הנפש האובדת

התורה מצווה על תלמידי החכמים הממונים על הציבור לא להסתפק במתן מענה הלכתי, כאשר מגיעה אליהם שאלה הנוגעת למצבים נפשיים. חובתם הקודמת לכך היא 'להשיב את הנפש'.

הרבנית אמירה רענן

וגם והשבות (דברים כ"ב, ב') - לרבות אבדת גופו. על אחת כמה וכמה דאם יכול להצילו מן העבירה, דהוא אבדת נפשו וגופו רחמנא ליצולן, בודאי חייב להחזירו למוטב ולהצילו".

גם החפץ חיים (על התורה, פרשת משפטים, כ"ג ד') מקשר בין אבדת הרכוש לאבדת הנפש התועה:

ומזה נוכל להתבונן
אם חסה התורה כל כך על ממונו של ישראל אפילו על
חמורו או שיו שתעה והרחיק מן הדרך והחובה על כל אחד
להטותו הדרך

כל שכן שצריך לרחם על הנפש הישראלית שתועה מן
הדרך אפילו אם יצטרך עמל רב להשיבה.

גם האדמור מחב"ד ר' מנחם מנדל שניאורסון (תורת
מנחם תשמ"ו חלק ג', שיחת ש"פ קדושים, פסקה כ"ד) על
הפסוק "לא תעמוד על דם רעך" הולך בדרכם של הנזכרים
לעיל מזהה בין מות פיזי של הגוף למות רוחני, ומחבר את

חובת הצלת הנפש ממתה, להצלת הנפש מחיי טעות:

כתיב "הדם (דם רעך)" הוא הנפש, וענינו ברוחניות
- תורה ומצוותיו, ש"הם חיינו ואורך ימינו". וזהו הפירוש
הפנימי ד"לא תעמוד על דם רעך" - יהודי שנמצא במעמד
ומצב של סכנת מיתה (דם רעך) ברוחניות, ח"ו, יהודי
שאיבד את החיות האמיתית... ומביא רש"י דוגמא לדבר -
"כגון טובע בנהר", שכן, הסיבה לכך שהגיע למעמד ומצב
של סכנת מיתה, היא - "מים הזידונים", דקאי על הענינים
הבלתי רצויים שבעולם, אשר, מפני היותו מונח בהם כו',
הגיע סוף כל סוף למצב של "טובע בנהר", רחמנא ליצולן,
ויתירה מזה - "טובע בים" (לכלשון הרמב"ם והשו"ע), שאז,
הסכנה היא גדולה יותר מאשר "טובע בנהר". ובכן, אודות
מצב כזה אומרת התורה: "לא תעמוד על דם רעך", כלומר,
כאשר אתה רואה יהודי שנמצא במעמד ומצב של סכנת
מיתה רוחנית, רחמנא ליצולן - אסור לך לעמוד "לראות
במיתתו", רחמא ליצולן, מכיון ש"אתה יכול להצילו"... בידך
תלוי הדבר להשיב ולהחיות את נפשו!

מכל אלה למדנו שישנה חובה להציל לא רק את גופו
של האדם, אלא אף את נפשו, על כל המשתמע מכך.

נפש תועה

אמנם כל האמור עד כאן לא נאמר אלא לגבי השבת
הנפש התועה או הטועה, במשמעה של תעיה רוחנית,
אך לא רחוק הוא מלסווג שהוא הדין בתעיה נפשית,
כמשמעותה הפשוטה: מצוקות הנפש של האדם וייסורי
נפשו. כשנתקלים אנו בנפש חברנו הנסחף בזרמי החיים,
במערבולות נפשו והטובע - בין אם בנהר, המתוחם בגבוליו,
ובין אם בים, שאין לו סוף, ואין בידו להציל את נפשו בעצמו
מוטלת עלינו החובה להשיבו.

אנשים הנושאים בתפקידי מפתח, בהנהגת הציבור
והקהילה, והקשר עמם, בתוכם רבנים ואנשי הלכה, כל
אלה מצויים בהשבת אבדת הנפש ביתר שאת, כפי שמוסיף
החפץ חיים (שם) וכותב:

"והנה ידוע דרשת חז"ל (בבא מציעא ל"א א') על הכתוב
"השב תשיבם לאחריך" - אפילו מאה פעמים. ומזה נלמד
אף בענינו שצריך לעמוד אפילו מאה פעמים להטות את
התועים אל הדרך הישרה..."

והרי הם ממש כשה אובד שאינו יודע איך לשוב אל בית
בעליו ומצוה רבה לרחם עליהם ולהורותם הדרך הנכונה
זכמו שכתוב והודעת להם את הדרך ילכו בה.

והנה ישנם אנשים מבעלי תורה אשר נתן ד' בהם
חכמה ותבונה וראויים להקרא בשם רועי ישראל, ויש

לא תוכל להתעלם: מצוות השבת הנפש האובדת
לרבות מן המצוות המוסריות, כאיסור להרוג, לגנוב
ולנאוף, יש מקבילות בחוקי אומות העולם, אבל מצוות
השבת אבדה מיוחדת לעם ישראל ואין לה אחר אצל
הגויים. מגיל צעיר אנו מנחילים לילדינו את רעיון 'השבת
האבדה' ומלמדים אותם בפועל את הדרך לקיים אותה -
בהכרזה ובנתינת סימנים.

המושג "אבדה" מובנו חפץ שהלך לאיבוד, אבל מובנו גם
אבדת הנפש. בעברית הישראלית אנחנו מדברים על 'אבדות
בנפש', וכשמת אדם, אנחנו אומרים "חבל על דאבדין ולא
משתכחים".

והשבותו לו

הגמרא במסכת סנהדרין (עג, א) מחברת בין שני סוגי
ה'אבדות' - של הרכוש והנפש ואת הנימוק להצלת חיי אדם
היא מבססת על פסוקי השבת האבדה. הציטוט 'והשבתו לו'
הלקוח ממצוות השבת האבדה בספר דברים (כב, ב) מהווה
על פי הגמרא אחד הנימוקים לחיוב אדם להציל את נפש
חברו:

מנין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר או חיה גוררתו
או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו?
תלמוד לומר: "לא תעמד על דם רעך".
והא מהכא נפקא? מהתם נפקא: [האם מכאן נלמד? לא,
כי משם נלמד:]
אבדת גופו מניין?
תלמוד לומר "והשבתו לו".

כלומר, הגמרא לומדת ממצוות השבת אבדה את החובה
להציל גם את הנפש. ובניסוחו של רש"י שם: "השב את
גופו לעצמו".

הגמרא במסכת בבא קמא (פ' - פ"א) מביאה עשרה
תנאים שהתנה יהושע שינהגו עם זה בזה, שהמשותף
לכולם הוא דברים שהם הנהגות שלפניהם משורת הדין. אחד
מעשרת התנאים הללו הוא ההיתר להפסיד ממונו של אדם
על מנת להציל חייו של חברו. הדוגמה שהיא מביאה הוא
אדם שתעה בסכך קוצים וזמורות סבוכות, וההיתר לקצוץ
זמורות אלה כדי להוציאו משם, על אף הנזק הכלכלי
שייגרם לבעל הכרם.

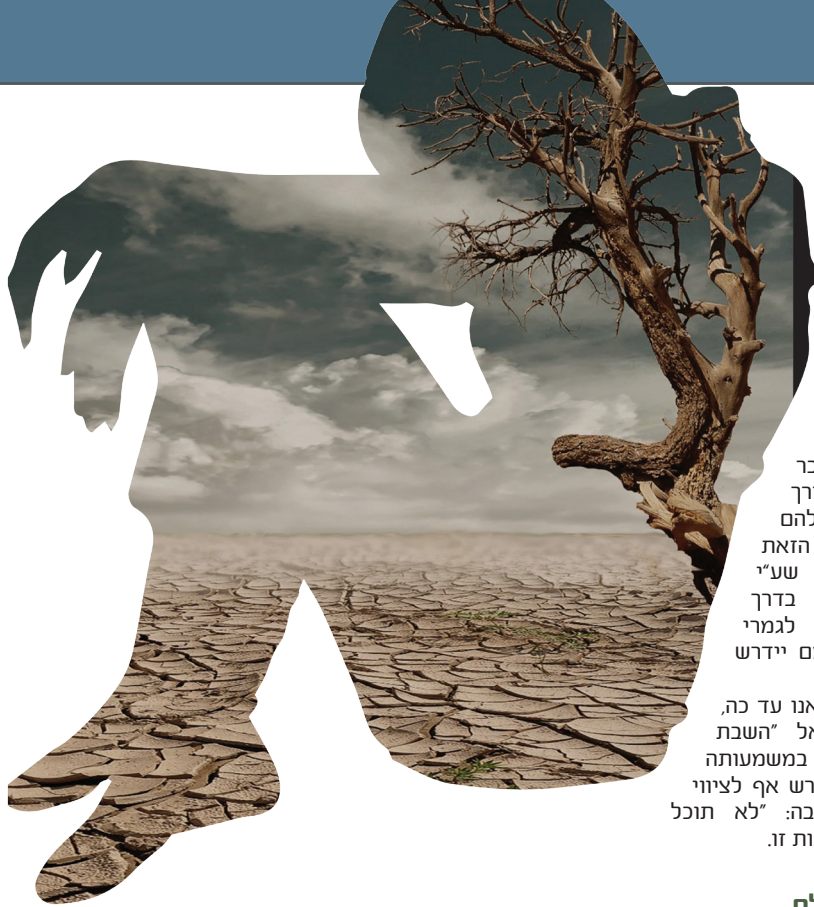
משתי הדוגמאות הללו ניתן לראות כי הגמרא מרחיבה
את מצוות השבת אבדה בהשוואה לתורה שבכתב. התורה
שבכתב מדברת על השבת ממונו של אדם, ואילו התורה
שבעל פה מרחיבה את המצווה להשבת עצם חייו, נפשו
וגופו.

השבת הנפש והצלת הרוח

רש"י, בפירושו לגמרא שם (ד"ה: "והשבותו") הולך צעד
נוסף וכותב:

"שאם טעה חבירך אתה צריך להעלותו לדרך".

פשטות דבריו של רש"י מדברת על אדם שתעה בדרכו,
וישנה חובה להשיבו אל הדרך הסלולה ליעדו. היה מי
שהרחיב את משמעות הדברים, אל החובה להשיב לא רק
את גופו אלא אף את נפשו של האדם הטועה. במונח זה
"להעלותו על הדרך" משמעותו היא 'להשיבו לדרך המוטב'.
בדברי בעל המנחת חינוך (רל"ט, מצות תוכחה) מובא דבר
זה ביתר בהירות וכך פסק להלכה:



בכחם לרפאות שבר עמנו להורותם הדרך הסלולה לד' אין להם לחשות בעת הזאת [*ההדגשה שלי] שע"י השיים התועים בדרך נעשים אבודים לגמרי בהמשך הזמן ודמם יידרש מהם."

ואם, כפי שהראנו עד כה, ניתן להתייחס אל "השבת אבדה" גם במשמעותה הנפשית, יש להידרש אף לציווי הנוסף המופיע בה: "לא תוכל להתעלם", במשמעות זו.

לא תוכל להתעלם

את המלים "לא תוכל" שבפסוק זה לא נפרש כקביעה שאין אתה מסוגל להתעלם, שהרי אדם הרואה מציאה, וודאי שהוא יכול לעבור על פניה ולהתעלם! אונקלוס פירש את הפסוק: "לית לך רשו לכסיותה". כלומר אין לך רשות להתעלם. גם בפסוק דומה, שנאמר לגבי מעמד הר סיני (שמות י"ט, כ"ג): "לא יוכל העם לעלת אל הר סיני", פירש רש"י שם "שאין להם רשות". עדיין יש מקום לשאול שאם כך הוא, הרי מלים אלו נראות כמיותרות, שהרי ניתן היה לומר זאת בציווי: "לא תתעלם".

פירושו של האלשיך (תורת משה, פרשת כי תצא) מעניק לדברים משמעות נוספת המבארת את הדבר. וכך הוא כותב: ואחרי ששלשת במצווה [=שקיימת השבת אבדה שלוש פעמים, בשור, בחמור ובשמלה] מאז דע לך שכל כך תהיה מושרש ומלומד במצווה שמעצמך לא תוכל להתעלם.

שאפילו יהיו לך עסקים רבים או תהיה זקן ואינו לפי כבודך לא תאמר 'פטור אני', כל כך תהיה המצווה חביבה בעיניך שלא תוכל להתעלם מעצמך ותעשנה".

וודאי שיש לך את היכולת להתעלם, אומר האלשיך, אלא שמצווה אתה ללמד את נפשך פעם אחר פעם להשיב אבדה, עד שלא תוכל יותר להתעלם, ושיהפוך לך הדבר לטבע. לדבריו, מצוות השבת אבדה היא מצווה חינוכית, שהאדם מצווה לחנך ולהרגיל את עצמו בה. ובבואנו להידרש לציווי זה במשמעותו הנפשית, הרי שכל אדם מחויב לחנך את עצמו לראות במצוקותיו של האחר ובקשייו, עד שלא יוכל לעמוד מן הצד ולהתעלם מחבירו.

ייאוש

ההשוואה שאנו עושים כאן בין אבדת ממון לבין אבדת נפש, דורשת מאתנו לדון במושג ה"יאווש". כשם שחכמים התייחסו למושג היאווש כקביעת הקריטריונים לחיוב מצוות השבת אבדת הממון, כך יש לדון במושג זה, כשמדובר באבדת הנפש.

על אבדת ממון, אומרת הגמרא בבבא מציעא (כ"ג א) כן: אמר רב זביד משמיה דרבא:

לכלא דאבדתא: כיון דאמר ווי לה לחסרון כיס - מיאש ליה מינה

יאווש הבעלים מן החפץ, מאפשר למוצא להתעלם ולא להשיב את האבדה. לכאורה, כך הדבר גם לגבי אבדת הנפש: כאשר האדם מיואש ממצבו הנפשי הרי שלזולת יש

רשות להתעלם ממצבו, ולא להושיט יד לסייעו. דבר זה מעורר קושי, וכי אין להושיט יד לאדם ולסייעו בשעת ייאושו דווקא כשלכאורה הוא זקוק ביותר לסיוע זה? אלא שיש לעיין בסוגיית הגמרא (שם כ"א א) מחלקת בין מצבים שונים, בין אבדה שיש בה סימן, לאבדה שאין בה. דבר שיש בו סימן, לדעת הכל אין בו יאווש, גם כאשר שמענו אותו בייאושו: "ואף על גב דשמעיניה דמייאש לסוף". דבר שאין בו סימן, כאשר היאווש הוא שלא מדעת, נחלקו אב"י ורבא, והלכה כאב"י, שייאווש שלא מדעת "לא היו ייאוש". רק יאווש מדעת הוא לכולי עלמא ייאוש.

כך, אפשר לומר שגם באבדת הנפש, כל עוד שיש "סימן", קצה חוט המאפשר לזולת למצוא את הדרך להשיב נפשו של האובד, אין זה ייאוש, אף אם המאבד איבד כבר את התקווה שיוכל להיוושע.

לעומת זאת בפרפרזה על "יאווש מדעת", יש אדם המאבד את עצמו לדעת, מתוך גמירות דעת ברורה. אדם כזה, החברה ושליחיה לא מחויבים להשיב את נפשו מדין השבת אבדה. אך כאשר אפשר לומר שייאושו של האדם אינו 'מדעת', שעדיין הוא לא איבד לגמרי את זיק התקווה, יש להשיב את נפשו, גם במצב שאין בו סימנים, גם שאין אנו רואים בבירור כיצד אפשר לסייע בידו. גם במקרה כזה, חובה על הזולת לא להרפות ולא להתעלם עד שיוכל להשיב את אבדתו.

סיכום

במאמר זה ניסיתי לקשר בין הלכות השבת אבדת הממון, להשבת "אבדת הנפש", על משמעויותיה השונות: חיים, טעות ורחנית, וחולי נפשי. ניסיתי ללמוד לא רק על העיקרון שבחובת ההשבה, אלא גם על פרטי המצווה השונים, כגון האיסור להתעלם, והופעתו של הייאוש.

התורה מצווה על תלמידי החכמים הממונים על הציבור לא להסתפק במתן מענה הלכתי כאשר מגיעה אליהם שאלה הנוגעת למצבים נפשיים. חובתם הקודמת לכך היא 'להשיב את הנפש'. כמשרתי ציבור וכאנשי תורה, עליהם לזהות ולמצוא את אבדוי הנפש הללו בסביבתם, ולהשיב את נפשם. מילה טובה, הקשבה, תמיכה והפינה לסיוע מקצועי יכולים להיות לעזר רב לסובלים במצוקתם. פעולות אלו עשויות למנוע הגעה למצבים שבהם מתבקש מענה הלכתי.



צילום:
מיכה
שמחון



נשים ושמחת התורה

שרה פרידלנד בן ארזה

בשנים האחרונות נשים יהודיות רבות, גם כאלה שאינן קוראות בתורה ואף אינן מתפללות ביחד בשאר מועדי השנה ושבתותיה, מתארגנות פעמיים בשנה לשם קריאה משותפת: בפורים הן קוראות במגילת אסתר, ובשמחת תורה - בתורה. ייתכן שיזמות אלה בקהילות שונות באופיין ורחוקות זו מזו, הולדתן בשיקולים מעשיים, אך אפשר לראות בהיווצרותן של מנהג זה גם משמעות נומק, שהרי אם לא נביאות הן היחמות, בנות נביאות הן.

את עניינן של נשים במפגש ישיר עם מגילת אסתר, הקרייה על שם אישה שבמסירות הנפש והגוף שלה הצילה את עמה מאבדו - קל יותר להסביר. (אגב, אט-אט קמות לאחרונה נשים הקוראות גם את מגילת רות וגם את מגילת איכה. כמי שזכתה להאזין לאיכה בקולה של אשה, אעיד שאפשר לשמוע בה את הד המקוננות מימים עברו).

לא דמות נשית עומדת במרכז של שמחת תורה. זהו חגה של תורה. והנה הנשים שנכנסו בעשורים האחרונים לחבוש את ספסלי בית המדרש ללמוד וללמד בו, מסרבות להמשיך לצפות באופן סביל בגברים השמחים בשמחתה של תורה כבעבר. מנעורי זכור לי עוז רוחן של נשים לפצוח בריקוד בעזרת הנשים, עדיין ללא ספרי תורה; בשלב הבא בקהילות אחדות רקדו נשים נוכח הספר הקדוש בלא שהורשו לגעת בו ולנשקו; מאוחר יותר חבקוהו בחיקן ורקדו עמו, ורק לאחר מכן החלו להתארגן קריאות נשים בתורה, ואף יש מקומות שבהן עומדות כלות תורה להשלימה וכלות בראשית לפתוח בה. עוד ועוד נשים ברחבי העולם מצטרפות לקהל הקוראים בתורת משה והעולים לכבודה.

אין ספק שמהפכת לימוד התורה של הנשים - כוחה רב ומשמעותי בתהליכים אלו. אך אין בה כשלעצמה כדי להסביר מדוע עוד קודם שהחלה, הורשו נשים להיכנס לעזרת הגברים (אפילו בשטיבלעך חסידיים) בשמחת תורה, או לעמוד בפתחו של בית הכנסת, שהיה חסום בפניהן בשאר ימות השנה. בקהילות המדרח, כמו בגדד ותימן, לא היו עזרות נשים כלל, והן לא היו פוקדות את בני הכנסת בשאר ימות השנה, והנה, בשמחת תורה הן עמדו מול פתחו, והילדות הורשו להיכנס לתוכו. בכתב יד מנוקד של קונטרס משנת 1756 נשמרו שבעה פיוטים לשמחת תורה שכנראה נועדו לשירה בשעת ההקפות וכתבו על ידי אישה. קיימות עדויות נוספות על השתתפותן הפעילה של נשים בשמחת תורה בקהילות שונות בעולם¹.

היו שתלו את היחס המיוחד לנשים בשמחת תורה במצוות הקהל, שהתקיימה בסוכות בזמן שהיו בישראל מלך ומקדש, ובה נאמר: הַקֹּהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף. (דברים לא.יב). לכך מצטרף אופיו השוויוני של חג שמחת תורה, והמעשה ממשיך בכך את החג המוביל אליו, חג הסוכות, שאף בו שוררת מגמה של ביטול ההיררכיות. תחת ההבחנות והמעמדות המדורגים מודגשת בו ההקפה וההכלה: הסוכה, המקיפה את יושביה, והיא עתידה להקיף את כל ישראל יחדיו; ובמקדש הקריבו שבעים פרים בחג כנגד שבעים אומות העולם, ובכתבי יסטרפו אף אומות אלה לחוג אותו עם ישראל; רק בחג הסוכות מנסכים על המזבח בצד היין, פרי התרבות האנושית, גם מי בראשית פשוטים; ובשמחת בית השואבה הרשו לעצמם גדולי ישראל לכרכר ולפזז כפשוטי עם, ואין מכלים.

המעגל, שכלל נקודה עליו מרחק שווה מן המרכז, הוא הצורה השלטת הן בחג הסוכות הן בחג שמחת תורה. בסוכות מקיפים את הבימה בבית הכנסת בהושענו פנים אחת ככל יום, וכיום הושענו רבה - שבע פעמים, זכר להקפות המזבח. מתוך השראה צורנית ותוכנית זו, ובתוספת טעמים שבסוד, הטעימו מקובלי צפת במאה ה-16 גם את שמחת תורה בטעמה של ההקפה המעגלית. הם נהגו להקיף שבע פעמים את התיבה בשמחת תורה, ובזרועותיהם ספרי תורה. במאה ה-18 התפשט מנהג ההקפות באמצעות שלוחי ארץ ישראל גם לחו"ל, והם שהפיצו גם את פיוטי. בהקפה הפיזית של

הבמה

במרחב בית הכנסת יש

כדי לגלם את תוכנו הבסיסי של היום הזה,

הקשור למחזוריות שבזמן (שהשוטען על החג המקראי שמיני עצרת בארץ, ולמחרתו בחו"ל), לפי מנהג בכל, שהתקבל על הכול, קוראים את פרשיותיה של תורה במחזורים בני שנה, ויום זה נקבע להיות יום סיומו של המחזור, ותכופה לו - התחלתו המחודשת.

חג אחר יש בלוח העברי, שאף הוא חגה של תורה, חיקתו לתורה קדומה בהרבה: חג השבועות, שחז"ל זיהו אותו עם זמן מתן התורה. ההשוואה בין שני החגים מחדדת עוד את אופיו של חג שמחת תורה:

שלא כחג השבועות המנציח אירוע שיזם אלוקים, חג שמחת תורה הוא זיממו של העם. בין החגים שנוצרו בעת הגלות והתקבלו על כל תפוצותיה, חג שמחת תורה היא היזמה המאוחרת ביותר.

חג השבועות נחלה באירוע חד-פעמי, ואילו חג שמחת תורה הוא נקודה במחזור האינסופי של הקריאות בתורה. בחג השבועות מנציחים אירוע רב הוד ומעורר חלחלה ורתיעה: הר בוער באש, קולות וברקים, שופר ועשן, ולעומת זאת שמחת תורה היא שמחה עממית פשוטה שבה יש הנהגים בהשתטויות ומעשי קונדס. חסידיים אף מיטיבים בה את לבם ביין ככפורים.

חג השבועות מציין את ירידתה של התורה משמים וממרומי הרר, והכתוב מפרש ומזהיר על היררכיית מקבליה ועל מעמדותיהם: משה, הזקנים, הכהנים והעם. לעומת זאת, כאמור, שמחת התורה נחוגה במעגל השוויוני. יתר על כן, זהו היום היחיד בשנה שבו עולים לתורה גם ילדים קטנים. מסופר גם על נכרים נכבדים שהצטרפו לשמחת התורה במאה ה-17 בוונציה ובלונדון, ועל ערביים ששרו בערבית בבית הכנסת בחברון בשמחת תורה במאה ה-18.

ייתכן שכשם ששותפו ילדים ונכרים, הורשו גם הנשים, בהיותן אחת הקבוצות הנחותות בחברה, להשתתף בשמחתה של תורה, שיש בה הרחבת הגבולות לשעה. אולם אפשר להציע גם הסבר אומלל פחות לזיקתן של הנשים לחג ולהשתתפותן הפעילה בו - הסבר חיובי הקשור ביחס הפנימי בין החג המעגלי של התורה לבין האשה:

צורת המעגל, שכאמור היא מאפיין בולט של חג שמחת תורה, היא מסמלי האשה המובהקים ביותר, הן בהיותה מציינת את הרחם, את ההכלה הנשית והאמהית, והן בכך שהיא מגלמת את המחזוריות-שבזמן המוכרת-מקורב לכל אשה בוגרת. בדרך הסמויה מן העין נשאבו הנשים לחוג את החג הנקבי הזה, שהוא כביכול בן-מינין.

ועוד, על פי שפת הסמלים הקבלית בפירושה החסידיים, אפשר למצוא הבחנה מגדרית בין התורה הזכרית, שהיא התורה המוכתבת על ידי נורמות הלכתיות והיא מונעת ממסכות ומיראה, ובין התורה הנקבית, המגלמת את מה שמתעורר בלבם של ישראל לחדש מלמטה. גם על פי תפיסה זו, קל לראות את הקשר בין החג העממי שמחת תורה לבין נשים ותורתן. כמו חג שמחת תורה, שנתעורר ובא מן העם ולא הונחת עליו בתוקף ההלכה ובסמכותה, כן המהפכה הנשית שזכינו לה בדרורו בלימוד תורה, בתפילה וביצירה יהודית, זו אף זו נובעות מן ההשתוקקות הפנה לדבוק בתורה ובנותנה.

***כותבת המאמר היא כלת פרס שר החינוך
ליצירה יהודית בתחום הספרות.**

1. ראו אברהם יערי, 'תולדות חג שמחת תורה', מוסד הרב קוק תשכ"ד. גם המידע שבהמשך על מנהגי חג בימים עברו בקהילות שונות לקוח מספר זה.

כנסי התעוררות בית הלל ברחבי הארץ



בס"ד

“דַרְשׁוּ ה' בְּהִמְצָאוֹ קִרְאֵהוּ בְהִיּוֹתוֹ קְרוֹב”

אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום כיפור... (יבמות מט)

יום עיון והתעוררות לקראת יום כיפור

יום חמישי, ד' בתשרי (6.10), במרכז כיוונים, אשדוד (רח' הציונות 4, רובע הסיטי)

15:30 התכנסות וכיבוד קל

פתיחה וברכות: מר אריה מימון, ראש מנהל החינוך בעיריית אשדוד

16:00 מיכל נגן, מכינת צהלי וחברת בית הלל: **‘מיהו האויב האמיתי?’**

16:30 הרב יצחק שוראקי, ראש בית מדרש “שערי עוזיאל”, ממזרח שמש-כי"ח: **‘התשובה והמצפון: על מעשים וכוונות’**

17:00 הפסקה

17:15 הרב דני סגל, רב היישוב אלון וחבר בית הלל: **‘אָתְּד מִן הַעֲנָה בְּהִיכָל’** - יחיד וקהילה בערב יום הכיפורים

17:45 הרב אלעד פורטל, מנהל דרום ממזרח שמש-כי"ח: **‘אשכילה בדרך תמים: התשובה במשנת הרב משאש’**

18:15 הפסקה

18:30 אורי עופרן, מדרשת אמ"ת באר: **‘תשובה בזהירות ותשובה ביהירות’**

19:00 הרב מיכאל אברהם, המכון הגבוה לתורה, אוניברסיטת בר אילן: **‘האם יש מצוה לעשות תשובה?’**

19:30 תפילת ערבית וארוחת ערב

20:00 הרב מאיר נהוראי, יוד ארגון רבני בית הלל על המורכבות בתהליך הוידוי

תמר ביטון, מדרשת אמ"ת באר: **‘יום הכפורים קִיָּה לָנוּ רִאשִׁית הָאָמֶן - להשיב את יום הכיפורים הביתה’**

20:30 **‘שפוך שיחה, דרוש סליחה’** - סליחות, סיפורים ופיוטים מופע מוסיקלי עם הפייטן חכם דוד מנחם



ערב לימוד בין כסה לעשור

בבית מתן השרון

רחוב הפלמ"ח 4, רעננה

יום שני, ח' בתשרי

10/10

התכנית מוקדשת לזכרת של רייזל (שושנה) גלבר בת רחל ומשה לזרוביץ

לפרטים על כל תכניות מתן השרון:

www.matanhasharon.org.il

raanana@matan.org.il

09-742-0077

15:45 תפילת מנחה

16:00 הרב אילעאי עופרן - פרדוקס הסליחה

16:45 אפרת שורץ הולנדר - משה, יאשיהו ועזרא: רפורמות דתיות במקרא

17:30 אשרה קורן - "ממך אליך אברח" - עיונים בספר יונה

18:15 הלל מאלו - "הרי עולם אנו מלאים" - שיבה, תשובה ורפואה בנבואות יחזקאל

19:00 הרב אביחי קצין - על מה צריך לחזור בתשובה?

19:45 רחלי שפרכר פרנקל - "מעודד ענווים ה'" - על תשובה מענוה

20:30 הרב יובל שרלו - איך מתמודדים עם לשון הרע - דרך ההלכה או דרך ספרות המוסר?

21:15 הרב דוד בני לאו - "אוהילה לאל": כוחה של תפילה

תפילת ערבית



חדשות

הנהגה תורנית קשובה



מעגלים של הקשבה

לציון יום השנה להרצחה של שירה בנקי ז"ל במצעד הגאווה, קיימנו מעגלי שיח בכיכר ציון בירושלים. לפעילות זו היתה שותפה גם התנועה הירושלמית. מטרתנו הייתה ליצור מרחב בו יוכלו אנשים לשתף את דעותיהם, לשמוע דעות שונות וללכת יחד את חילוקי הדעות, תוך הקשבה וכבוד הדדי. במעגלי השיח השתתפו כ-250 איש, דתיים, חילונים, חרדים, בני נוער, ביניהם הוריה של שירה בנקי וחבריה לכיתה. "התרגשתי מאוד להיות חלק מהערב" אמרה הרבנית ורד אביעד, חברת בית הלל שניהלה חלק ממעגל השיח. "השיח היה מכבד ומעמיק, הדיונים נמשכו אל תוך הלילה והם היו עוצמתיים כל כך, שקשה היה לסיימם" "המעגלים הללו גורמים לכל אחד לחשוב על התיקון האישי שלו" הוסיף הרב דורי הנמן, אשר השתתף באירוע. "זלא על תיקונם של השונים ממנו. את השאלות ששאלו אנשים 'החוצה' - מחזירים להם המעגלים הללו - פנימה, לעצמם, השיח הזה בהחלט חשוב ומשמעותי".

"המפגש עם האחר מאפשר הקשבה ומעצים את הרגישות כלפי הזולת" סיכם יו"ר בית הלל, הרב מאיר נהוראי, "אין תחליף למפגש פנים אל פנים, כך מתאפשרת הכלה גם כאשר קיימת מחלוקת גדולה בין הצדדים. השיח מגשר ומאפשר שפה. כך נוכל גם להימנע מעלבונות, וכמובן מאלימות שעלולה לסכן את האומה כולה".

מנכ"ל חדש לארגון

בחדש תמוז (יולי) האחרון מונה בועז אורדמן למנכ"ל החדש של 'בית הלל', והחליף בכך את המנכ"ל היוצא, הרב שלמה הכט, אשר ממשיך לפעול כחבר הארגון. אורדמן נכנס לתפקיד לאחר עבודה בבית מורשה לצד פרופ' בני איש שלום. יו"ר הארגון, הרב מאיר נהוראי: "אנו מאמינים כי באמצעות ניסיונו, יכולותיו וכישוריו, יצעיד בועז את 'בית הלל' קדימה להמשך התמודדות עם האתגרים העומדים לפתחו ולפתחה של החברה הישראלית כולה. אני סמוך ובטוח כי הוא ימשיך ויצמיח יחד עם הועד המנהל את הארגון לשם השגת מטרותיו והגשמת חזונו. אנו מודים לרב שלמה הכט על פועלו, עשייתו והישגיו הברוכים ממנכ"ל הארגון בשנה האחרונה".

המנכ"ל הנכנס, בועז אורדמן: "החברה הישראלית מחפשת השקפת עולם וחזון יהודיים ציוניים עדכניים, ורואה בעיצוב זהות ישראלית-יהודית אותנטית אתגר שצריך להיענות לו, ולא להתנגד אליו. אני מאמין גדול בתפקידו של ארגון רבני בית הלל בצלחת אתגר זה. 'בית הלל' מקבץ אל תוכו את השותפים לדרך זו וממשיך להעניק לציבור הדתי לאומי ולחברה הישראלית כולה את המטענים התורניים והמוסריים הנדרשים להרחבת אוהלה של תורה בכל תחומי החיים. קולו של הארגון הינו קול שחשוב שישמע ויוביל בחברה הישראלית ובעם היהודי, ואני מודה על ההזדמנות שנפלה בחלקי להשתלב בעשייה ובשיח שהארגון יוצר".

בית מדרש נודד



המפגש האחרון של בית המדרש ההלכתי התקיים בישיבת עתניאל, מתוך תחושת הזדהות עם היישוב לאחר האירועים הקשים שעבר בשנה האחרונה. השתתפותם של ראש הישיבה הרב רא"ם הכהן ורמ"ם נוספים מהישיבה, הוסיפה רבות לדיון וחשפה בפני רבני הישיבה את הפעילות ואת סוג הדיון והשיח של בית הלל בכלל, ושל בית המדרש ההלכתי בפרט.

הרב מאיר נהוראי, סיכם את החוויה ואמר: "המפגש של רבני ורבניות בית הלל עם בית המדרש בעתניאל היה משמעותי. ישנה חשיבות בחיבור בית המדרש שלנו למקומות הלימוד הממוסדים ויש גם משמעות גדולה בחשיפה ליישוב ולישיבה לאור קשיי התקופה האחרונה. אין ספק ששני גורמים אלה העצימו את הדיון והוסיפו לו רבדים נוספים".

אנו רואים חשיבות בחיבור עולם התורה לנעשה בבית הלל ולבית המדרש ולכן מתכננים לקיים את המפגשים הבאים בישיבות או במדרשות נוספות.

הרבנית כרמית פיינטוך - מנהיגה רוחנית

לפני כחודש, הודיעה קהילת בית כנסת הרמב"ן על מינויה של חברת 'בית הלל', הרבנית כרמית פיינטוך, למנהיגה רוחנית בבית הכנסת, לצדו של הרב בני לאו.

כארגון אשר חרט על דגלו את הצורך בהעצמת נשים תלמידות חכמים ושילובן בהנהגה ובהפצת תורה, אנחנו שמחים ונרגשים נוכח צעד משמעותי זה. כזכור, 'בית הלל' הינו הארגון הרבני האורתודוקסי הראשון והיחיד בארץ שנושע לוקחות חלק שווה ומלא בהנהגתו.

הרבנית כרמית, המשמשת כרמית במדרשת מגדל עוז בשבע השנים האחרונות, מצטרפת בכך לנשים נוספות שהקדישו שנים רבות ללימוד תורה ומצאו ראיות להנהגה תורנית בציבור, בקהילה ובמוסדות לימוד תורה, אנחנו קוראים לקהילות נוספות בארץ להצטרף למגמה זו, ולמצוא דרכים לשלב נשים בהנהגתן הרוחנית.



הנהגה תורנית קשובה

הרבנים והרבניות החברים בבית הלל

הרבנית רחלי אבישר לכל • הרבנית ורד אביעד • הרב משה אברמן • הרבנית נעמי אדלר • הרב יעקב אוחיון • הרב יצחק אייזנר • הרבנית ד"ר תהילה אליצור • הרבנית ד"ר רות אלסטר • הרב פרופ' אבא אנגלברג • הרב יהושע אנגלמן • הרב ד"ר אלישע אנצלוביץ • הרב רפי אס • הרבנית עטרה אס • הרב מאיר אקשטיין • הרב אבי באומל • הרב עוה"ד צוריאל בובליל • הרבנית שושנה בובליל • הרב ד"ר חיים בורגנסקי • הרב דוד ביגמן • הרבנית אריאלה ביגמן • הרבנית תמר ביטון • הרב יצחק בלאו • הרב אסי בלנק • הרב ד"ר יצחק בן דוד • הרב אפרים בק • הרב דוד ברופסקי • הרבנית מלי ברופסקי • הרב שלמה ברין • הרב יוני ברלין • הרבנית נחמה ברש • הרב יהודה גלעד • הרב צבי גרומט • הרב בנימין דה לה פואנטה • הרב ד"ר אביעד י' הולנדר • הרב שלמה הכט • הרבנית שרונה הליקמן • הרב נתנאל הלפנט • הרב אביגדור (דורי) הנמן • הרבנית ד"ר חנה השקס • הרב פסח ווילצקי • הרב ד"ר ג'פרי וולף • הרב דני וולף • הרב ד"ר אבי וולפיש • הרבנית ד"ר רות וולפיש • הרב אבי וייס • הרבנית שירה זימרמן • הרב מרדכי זלר • הרב אוהד טהרלב • הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'ינסקי • הרב ד"ר אלן יוטר • הרב ג'וש יוטר • הרב יאיר יניב • הרב יששכר כ"ץ • הרב ד"ר עדיאל כהן • הרב משה כהן • הרבנית נועה לאו • הרבנית ד"ר רחל לבמור • הרב בנימין להמן • הרב ד"ר רונן לוביץ • הרב פרופ' מאיר לוקשין • הרב אהרון ליבוביץ • הרבנית ד"ר איילת ליבזון • הרבנית רבקה לינזר • הרב יעקב מאוזר • הרבנית ד"ר תמר מאיר • הרבנית אוריה מבורך • הרבנית קרן מילר ג'קסון • הרב ד"ר דוד מישלוב • הרב מיכאל מלכיאור • הרב יעקב נגן • הרבנית מיכל נגן • הרב מאיר נהוראי • הרבנית ענת נובוסלסקי • הרב רונן נויבירט • הרב קלמן ניומן • הרבנית ד"ר אילת סג"ל • הרב דני סגל • הרב יוסי סופר • הרבנית נעמה סט • הרב גדעון סילבסטר • הרב יאיר סילברמן • הרב ד"ר יוסף סלוטניק • הרב אביעד סנדרס • הרבנית שירה ספיר • הרבנית דבורה עברון • הרב אילעאי עופרן • הרבנית אילנה פודימן-סילברמן • הרב שמואל פויכטונגר • הרבנית כרמית פיינטוך • הרבנית ד"ר אסתר פישר • הרבנית ד"ר מרים פלדמן קיי • הרבנית שרה פרידלנד בן ארזה • הרבנית ד"ר חנה פרידמן • הרבנית חני פרנק • הרב מישאל ציון • הרב אריקאהן • הרב ד"ר אביקדיש • הרב ד"ר עמית קולא • הרבנית עוה"ד ירדנה קופ-יוסף • הרב צבי קורן • הרבנית אשרה קורן • הרבנית יפית קליימר • הרב שמואל קליצנר • הרבנית ג'ודי קליצנר • הרב אברהם קנאי • הרב שמחם הקראוס • הרבנית אורה קראוס • הרבנית בתיה קראוס • הרבנית רחל קרן • הרב יהודה ראק • הרב מאיר רובינשטיין • הרבנית שורלה רוזן • הרבנית אסתי רוזנברג • הרב יונתן רוזנצוויג • הרב שמואל ריינר • הרב שלמה ריסקין • הרב מורי שוורץ • הרב מייק שולץ • הרב ד"ר רבין שושטרי • הרב חנן שליזיגר • הרב ירחם שמשוביץ • הרב משה שפטר • הרבנית רחלי שפרכר פרנקל

הנהלת בית הלל:

יו"ר: הרב מאיר נהוראי • מנכ"ל: בועז אורדמן

חברי הוועד: הרב יהודה גלעד • ד"ר חגית הכהן וולף • הרבנית ד"ר חנה השקס • הרב אהד טהרלב • הרבנית ד"ר תמר מאיר • הרב שלמה הכט

מערכת

הרב עמית קולא • הרב שלמה הכט • הרב מאיר נהוראי • בועז אורדמן

• עריכה לשונית: ד"ר חיותה דויטש • עיצוב, הפקה ועימוד: רייכרט פרסום, 0524640038 • הדפסה והפצה: מקור ראשון

להערות ניתן לפנות: office@beithillel.org.il

לתרומה לבית הלל הכנסו לאתר www.beithillel.org.il

או סרקו את הקוד הבא:



"התרומה מוכרת לצורך זיכוי מס לטעיף-46 לפקודת מס הכנסה"

ניתן לתרום גם באמצעות העברה בנקאית

שם החשבון: בית הלל - הנהגה תורנית קשובה (ע"מ) מס' עמותה: 58-0559441

כתובת העמותה: ירושלים, ת.ד. 9725, בנק דיסקונט לישראל 11

מס' חשבון: 114086631, סניף: 65 (קרית יובל), כתובת: בורוכוב 74, ירושלים

תודה מראש על תמיכתך!